

УДК 784.1

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТЕМБРОВОЇ ДРАМАТУРГІЇ ХОРОВИХ ТВОРІВ

Якимчук С. Н.

У статті розкриваються професійні аспекти техніки формування тембрів залежно від змісту і характеру розучуваних творів та виконавської майстерності і його впливу на емоційно-ціннісну сферу слухача.

Ключові слова: емоційність, фонетика, вокалізація, багатотембральність, темброфоніка, техніка.

В статье раскрываются профессиональные аспекты техники формирования тембров в зависимости от содержания и характера изучаемых произведений и исполнительского мастерства и его влияния на эмоционально-ценностную сферу слушателя.

Ключевые слова: эмоциональность, фонетика, вокализация, многотембральность, темброфоника, техника.

The article reveals professional aspects of the timbre formation technique depending on the content and character of compositions and performance skills and their influence on emotions and values of a listener.

Key words: emotionality, phonetics, vocalization, multitimbrality, timbre phonetics, technique.

Постановка проблеми. Формування тембру пов'язано з драматургією хорового твору в цілому, але мелодика, гармонія, фактура, ритм, фонетичні особливості даного тексту підпорядковані певному образу. Тому в процесі розучування хорового твору від диригента і співаків вимагається цілеспрямована вокальна робота, формування тембрової палітри.

Як відомо, кожен голос в хорі, кожна хорова партія відрізняється певним тембром. Це так званий постійний тембр. Але залежно від змісту, від емоційного стану співака голос набуває нових і нових відтінків. Здатність змінювати тембр голосу, тобто володіти тембром та розуміти фарби певного твору – це один із найважливіших показників, характерних виконавській майстерності.

Вплив тембру на слухача, як і вплив динаміки, безпосередній та сильний. Тембр може заспокоїти, втомити, розчулити, бути теплим і холодним, ласкавим і колючим, дзвінким і скрипучим. Все це говорить про те, що тембр є категорією, в основному, якісною, а не кількісною, що дає виконавцю більший простір для прояву творчої ініціативи.

Існує і більш тонка модифікація тембру залежно від змісту, настрою, поетичного і музичного тексту, а також від почуттів, які необхідно передати у творі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлюються в цьому контексті праці хорових диригентів – В. Клімова, О. Свешнікова, О. Сороки, П. Муравського, В. Мініна, Л. Венедіктова, М. Кречка та інших. Сучасні хормейстери стверджують, що темброва образність є однією з найхарактерніших рис вітчизняної виконавської школи.

Зв'язок почуттів і фарби голосу добре розуміли видатні співаки минулого, які створили цілу систему застосування тембрів. Це Ф. Шаляпін, Б. Гмиря та ін. Вони вказували, що звуками відкритими і яскравими виражаються у співі і в мові – радість, гордість, злість, ненависть, іронія, а звуки приглушені дають іншу характеристику – боязнь, невпевненість, незрозумілість. А закритий, глухий голос застосовується для виразу жахів, фантастичності, таємничості [5, с. 170].

Ці теоретико-методичні прогнози заслуговують на увагу, але, як підтверджує практичний досвід у репетиційній роботі з хором, у нинішніх умовах є ще багато проблем, які вимагають як теоретичного обґрунтування, так і практичного вдосконалення. Саме на цьому зосереджує увагу О. Єгоров у авторському підручнику "Теорія і практика роботи з хором", В. Балашов, К. Птиця, К. Виноградов та інші хорові диригенти.

Про тембр як засіб виразності йдеться в працях В. Живова "Хорове виконавство. Теорія. Методика. Практика" [5] та П. Левандо "Хорова фактура" [6]. З позицій диригента-практика зосереджує увагу на цій проблемі О. Юрлов у своєму нарисі

"О значении вокализации в хоровом пении", виокремлюючи вокалізацію як засіб, що забезпечує удосконалення якості звуку в хорі та засіб виразності, що пов'язується з фонацією певних голосних [10].

Актуальність тембрової драматургії виокремлює і Е. Білявський у праці "Засвоєння сучасної музичної мови в хорі". Він зосереджує увагу на найхарактернішій фактурній особливості хорів сучасних композиторів, які до загальної технології роботи з хором як один із найважливіших компонентів виразності долучає темброві показники, що пов'язуються з зображальністю та емоційною драматургією творів у цілому [2].

В статті ми розглянемо в основному ті проблеми тембрової характеристики, що вирішуються диригентом і співаками в процесі розучування хорових творів, про темброві характеристики, що значною мірою стають наслідком виконавських зусиль, сприймаються як результат цілеспрямованої вокальної роботи, оскільки вважаємо, що проблема в літературі недостатньо висвітлена, а разом з тим це одна з найважливіших проблем хорового виконавства на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо обмірковування проблеми із тлумачення "тембр". Тембр – поняття французько-грецького походження, у перекладі означає барабан – забарвлення звука, якість, за якою розрізняють звуки тієї самої висоти і завдяки якій звучання одного інструмента або голосу відмінне від іншого [9, с. 658]. Таким чином, тембр – це засіб музичної інтерпретації, якісна ознака звука. Він залежить від джерела звучання, будови органів мовлення та величини резонаторних порожнин, психічного стану людини, експресивності мовлення. Темброві особливості дають змогу розрізнити на слух голоси людей, звучання різних інструментів тощо.

Тобто цій якості характерна природовідповідність. Якщо ми звернемося до реального життя, то кожної миті відчуваємо це багатоголосся: насамперед у пташиному співі, у шелесті дерев та подиху вітру, що долучаються до нього; у безупинному русі техніки, у дзюрчанні струмків, що вливається в єдиний потік із різних джерел, малих річок, водоспадів тощо. І кожний звук має своє забарвлення, своє звучання, мелодію. А із них, усіх разом взятих, утворюється цілий симфонічний оркестр або хор. Але він може бути як хаотичний, так і упорядкований за рахунок майстерного втручання їх координаторів. Чи не те ж саме відбувається у виконавській хоровій техніці? Адже у виконавському аспекті тембр цікавить нас як якість, що є результатом свідомого вибору співака, а не як красивий голос, що не є виразним. Тобто природне обдарування чи талант має підпорядковуватися професійній техніці, яку впорядковує диригент. А для цього він має володіти комплексом знань, умінь і навичок, необхідних професіоналу для чіткої та ефективно організації хорового співу, ефективного застосування на практиці виокремлених методів диригентського впливу як на окремих учасників хору, так і на весь хоровий колектив.

Велику групу умінь і навичок, характерних техніці диригента, складають прийоми виразного показу (демонстрації) диригентом певних почуттів, власного суб'єктивного ставлення до тих чи інших проявів відображених у музичному творі почуттів, моральних дій тощо. Особливо виокремлюється в цьому контексті культура спілкування з виконавцями, культура мови, що забезпечує тембр мовлення (мова звуків).

Колективний характер хорового виконавства визначає єдину манеру формування звука, єдиний колорит тембру. Однакове звукоутворення в хорі – це складне завдання, оскільки в процесі співу голосної *a* рот відкритий широко, голосних *o*, *e*, *y*, *ю* рот дещо звужений, голосних *e*, *u* – розширений в поперечному напрямі, губи дещо розтягнуті. Як у розмовній мові, так і під час вимови музичних звуків від зміни форми ротової порожнини залежить зміна точки відбиття звукових хвиль на тверде піднебіння – найважливішого чинника, що впливає на формування тембру.

Йдеться про вокалізацію (від. лат. *vokalis* – голосний): 1) Спів на голосних звуках; одна з основних вправ для голосу і розвитку музичальності. 2) Перехід приголосного звуку в голосний (напр. "в" в "у"). 3) У стенографії – графічний метод виразу голосних у слові зміною на креслення приголосних [9, с. 130].

У музичному творі аналогічно стенографуванню є нотний стан (наприклад, твір "Лісові далі" (фантазія за картиною І. Шишкіна), муз. Л. Дичко).

Animando

Вокалізація часто виступає як форма втілення змісту, коли хор відповідно до авторського задуму співає на a або якусь іншу голосну – o, i, e, y чи закритим ротом. У таких випадках прийнято говорити про вокалізований зміст, оскільки він стає результатом співу без поетичного тексту.

Ми зосереджуємо увагу на вокалізації, оскільки вона має місце і тоді, коли хор співає з текстом. Це проявляється, коли мелодія виступає як фактор інтерпретації поетичного змісту і набуває індивідуалізованого значення. Індивідуалізація мелодичної лінії завжди підсилюється в результаті тембрової типізації.

Вокалізація належить до засобів тембрової драматургії хорових творів. Відповідно знайдений прийом вокалізації фактично забезпечує темброву характеристику музичного образу, сприяє певній емоційній структуризації музично-поетичного змісту, є одним з основних джерел емоційного збагачення пісні, засобом вираження прихованого за скупим словесним змістом справжнього глибокого змісту [10]. Йдеться про пісенний принцип втілення, коли носієм змісту стає не тільки поетичний текст, а й сама мелодія, завдяки виразу в ній емоційно-вольових зусиль, вокальної вагомості підйомів і спадів, розспівів тощо, коли особливо виокремлюється роль музичного підтексту, музичної узагальненої образності.

Зрозуміло, що роль вокалізації особливо зростає під час роботи з хором. Використання творів, що ґрунтуються на розвиненій мелодії, відзначаються зображувальністю. Так само це стосується творів, де текст або відсутній, або виконує роль конкретизуючого компонента.

Отже, для досягнення загального тембру необхідне єдине розуміння образу і звукового колориту, потрібного для їх втілення, міміки, одночасного переживання. У виконавця, який посміхається, звук набуває веселої, світлої тональності, плаксивості надають опущені кутики рота. Фізіологічні особливості (роздуті ніздрі, насуплені брови, відкриті зуби) беруть участь у відображенні засобом звука таких емоційних станів, як різкість, злість. З метою утворення необхідного звуку й характеру його звучання необхідно з колективом виконувати вправи. При цьому слід враховувати, що однаковий музичний фрагмент може прозвучати ніжно, лагідно, світло, строго, мужньо, драматично. Тому велику роль відіграє диригентський показ (демонстрація) і вміння його пояснити за допомогою вербальних методів, що допоможе створити художній образ.

Під час співу необхідний взаємозв'язок тембру з інтонацією.

Інтонація (від лат. *intonio* – голосно вимовляю) – термін у психолінгвістиці, що характеризує певний ритмо-мелодійний лад мовлення. Проявляється у підвищенні або пониженні тону під час вимови. В інтонації відбивається емоційний (почуттєвий) компонент ставлення людини до предмета висловлювання. Інтонаційність атрибутивна ознака мовлення людини [3, с. 202].

Важливою ознакою інтонування в співі є, насамперед, вираження інтонації не лише настрою музично-пісенного твору, а майстерність донести його до слухача, викликати відповідний емоційний стан.

Зазвичай під інтонацією розуміють сукупність засобів організації звуків, усного мовлення: наголос, мелодика (рух основного тону голосу), паузи (перерви у звучанні), сила звучання окремих слів у мові, темп мовлення, тембр мови.

Тобто у співі інтонація виконує такі основні функції: логічно-смыслову, характеристичну; життєво-ситуаційну.

Логічно-смыслова функція полягає й у формуванні певних смыслових типів інтонації: питальних, стверджувальних, окличних, резюмуючих тощо. Особливого значення в музиці набуває логічний інтонаційний зв'язок "запитання – відповідь", формалізований класичним стилем як типова питально-відповідна структура, що набула широкого розвитку й в інших стилях.

Жанрово-ситуаційну функцію визначають умови його учасників і характер спілкування, чисельність учасників, життєвий контекст. Зміст спілкування впливає на вибір інтонаційних засобів, загальний емоційний тонус, синтаксис, форму мови. Так виникають характерні жанрові типи інтонації: ораторська чи оповідна, інтонація бесіди чи монологу, сварки чи примирення, художньої прози чи поезії тощо.

Характеристична функція інтонації полягає у створенні "образу мовця". Справді, мовна інтонація уможливує максимум інформації про неповторну індивідуальність людини [2; 4].

Відповідно до обраного кола питань найперше цікавить характеристична функція інтонації. Вона дає уявлення про образ виконуваного твору, про його характер, темперамент, зацікавленість до того або іншого предмета. Характеристична функція інтонації має дві сторони: процесуальну і статистичну. Процесуальна, як відзначає Е. Назайкінський, пов'язана з виконавським темпоритмом, а статистична – з тембром, з виявом і накопиченням певних звукових барв [7].

У процесі роботи з хором важливим для диригента є вмиле поєднання динаміки з тембром, оскільки практика підтверджує, що вплив сили звука на тембр хору значною мірою залежить від досвідченості співаків. У професійному хорі "f" звучить яскраво, соковито, але м'яко, "p" – ніжно, світло. У новоствореному хорі "f" – крикливе, присутнє форсування звука, а "p" – бездиханне і безтемброве, оскільки формування основного тембру також залежить від темпу, тому необхідно врахувати, що перебіг на новий тембр буде сприйнято тоді, коли попередній тембр звучав довго і в повільному темпі, тоді темброва перебудова буде зрозуміла.

Формування тембру також залежить від темпу. Темброва перебудова буде сприйнята і зрозуміла тоді, коли кожна з частин твору впродовж певного часу матиме свій неповторний тембр [11].

Важливо пам'ятати, що, надаючи перевагу хоровим партіям почергово, можна змінювати характер звучання. Наприклад, виокремивши більше басову партію, можна досягти повного, об'ємного, фундаментального звучання і навпаки – легкого, прозорого за умови виокремлення сопранової партії [6, с. 54].

В музиці XXI століття виникають все нові й нові виразові засоби, пов'язані з посиленням тяжіння до різних хорових барв. Виникнення сонорики, якісно нової властивості звука посприяло розширенню темброфонічних можливостей хорової музики – поєднання двох її властивостей: тембральності і фонізму. Значення цих понять подібні, вони тлумачаться як барва. Але, якщо тембральність властива одному звуку, то фонізм виникає лише у поєднанні кількох звуків, співзвуч [8].

Доходимо висновку: тембр як компонент інтонації не є якоюсь раз і назавжди даною стабільною властивістю, що залежить від якісного складу голосів хору (звичайно, якісний склад теж має значення). Відповідно до змісту, жанру і характеру виконуваного твору тембр рекомендується формувати в процесі репетиційних занять хорового колективу, тобто тембр як особливий чинник композиційної та драматургічної логіки твору, завдяки своїм виражальним та змістовим властивостям, є важливим комунікативним засобом – сполучником між музичним текстом та його інтерпретатором. За цієї умови постає низка питань, дотичних як до психології сприйняття музики, так і до теорії композиції, оскільки тембр як особливий компонент музичної мови міцно пов'язаний з теорією музичної фактури, теорією мелодії, вченням про музичну форму, стилі, інструментування тощо.

Література

1. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс / Б. Асафьев. – Л., 1971. – 376 с.
2. Білявський Е. Г. Засвоєння сучасної музичної мови в хорі / Е. Г. Білявський. – К.: Муз. Україна, 1984. – 40 с.

3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
4. Даниляк Й. Т. Єдність мовної і музичної інтонації [Електронний ресурс] / Й. Т. Даниляк. – Музыка и жизнь.
5. Музыкаведение [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.rusnauka.com/3_ANRR_2009/MusicaAndLife/39893.doc.htm. – Назва з екрана.
6. Живов В. Л. Хоровое исполнительство: Теория. Методика. Практика / В. Л. Живов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 272 с.
7. Левандо П. П. Хоровая фактура : монография / П. П. Левандо. – Л. : Музыка, 1984. – 123 с.
8. Назайкинский Е. В. О психологии музыкального восприятия / Е. В. Назайкинский. – М. : Музыка, 1972. – 382 с.
9. Сенченко Л. І. Українська сучасна хорова література / Л. Сенченко. – Рівне : РДГУ, 2002. – 80 с.
10. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1974. – 776 с.
11. Юрлов А. А. Статьи. Воспоминания. Материалы / сост. И. Марисова. – М. : Сов. композитор, 1983.
12. Якимчук С. Н. Методика формування тембрової драматургії хорових творів : метод. реком. / С. Н. Якимчук. – Рівне : РДГУ, 2012.